

СМИСЛОПОРОДЖУЮЧА ФУНКЦІЯ КАТЕГОРІЇ КРАСИ В КОНТЕКСТІ НАУКОВОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ЗНАННЯ

У статті розкривається пізнавально-евристичний потенціал краси як однієї з основних аксіологічних категорій у контексті сучасної проблематики філософії та методології науки, з'ясовується суть естетичної компоненти наукової істини, її критеріальні характеристики і зв'язок з особливостями якісної трансформації сучасної наукової парадигми і загальнонаукової картини світу.

Ключові слова: аксіологія, благо, добро, знання, істина, картина світу, краса, методологія, наука, релігія, філософія науки, цінність.

У контексті сучасної філософії науки **актуальність** означеної теми визначається багатьма чинниками, серед яких основним є намагання розкрити потенціал естетичного сприйняття світу, природу краси як однієї з іпостасей аксіосфери культури поряд з інтелектуальними та моральними її вимірами. На початку ХХІ століття стає дедалі більш очевидним, що ідея (ідеал) краси має не тільки конкретно-історичний (відносний), а й універсально-метафізичний, трансцендентальний (абсолютний) зміст, як і будь-яка вселюдська цінність. Особливо цікавим є питання про зв'язок аксіологічного змісту категорії краси з іншими фундаментальними ціннісними універсальями.

В останні десятиліття відзначається значне зростання інтересу до цієї теми, про що свідчить її широке висвітлення в спеціальній літературі, незважаючи на тривале й сьогодні «відставання» від осмислення морально-етичної проблематики науки і науково-технічного поступу. Становлення такої відносно самостійної галузі методологічного знання, як естетика науки, відбувається повільно, хоча найрізноманітніші аспекти її змістовного наповнення досить усебічно висвітлюються в статтях і монографіях, які присвячені загальній аксіології чи певним її аспектам. Особливо цікавими, на нашу думку, продовжують залишатись опубліковані наприкінці минулого століття фундаментальні праці в галузі філософської теорії цінності, де наукове знання осмислюється в загальному контексті аксіосфери культури. Серед найбільш відомих – ґрунтовні дослідження В.Василенка, Г.Вижлецова, О.Дробницького, А.Івіна, М.Кагана, І.Майзеля, Л.Столовича. В.Тугаринова, Н.Чавчавадзе й ін.

Ціннісні виміри знання з погляду філософсько-методологічної самосвідомості науки всебічно висвітлювали В.Асмус, В.Белов, М.Бурґін, О.Буткевич, О.Гасяк, В.Кузнецов, О.Лосєв, А.Маковецький Н.Мотрошилова, І.Пригожин, І.Стенгерс, В.Татаркевич, В.Шестаков, Є.Яковлев та ін.

Окремої уваги заслуговують ідеї вчених-природників, які розмірковували над питаннями ціннісної зумовленості наукового пізнання, гармонії та краси Всесвіту (Н.Абель, А.Айнштайн, М.Блохінцев, Г.Вейль, В.Вернадський, В.Гайзенберг, Е.Галуа, П.Дірак, Й.Кеплер, М.Ломоносов, А.Майкельсон, Д.Максвелл, А.Б.Мігдал, В.Паулі, А.Пуанкаре, М.Фарадей, Р.Фейнман, Г.Харді, Х.Юкава та ін.).

Естетичні параметри наукового знання знайшли своє відображення на сторінках опублікованих статей і монографій М.Волькенштейна, Д.Кучерюка, Л.Левчук, В.Панченко, Л.Столовича.

В існуючій літературі досить усебічно проаналізовано специфіку гносеологічної компоненти наукового знання. Морально-етична проблематика, пов'язана з отриманням і використанням знань у практичній діяльності, так само досліджувалась активно та результативно. Набагато меншою мірою предметом аналізу були й нині продовжують залишатись естетичні параметри знання. При чому в основному знання наукового. Майже цілковито непоміченою, світоглядно та методологічно неосмисленою залишається проблема ціннісного статусу краси в релігійному знанні, хоча вона має надзвичайно важливе значення в обґрунтуванні можливостей взаємозближення та практичного використання когнітивного потенціалу науки і релігії.

Відзначаючи безперечні досягнення представників естетичної теорії цінності, ми мусимо констатувати, що в даний час *естетична компонента знання в цілому залишається малодослідженою*, не кажучи вже про порівняльний аналіз естетичного виміру знання наукового та релігійного. Ця тема набуває значної ваги у зв'язку з розгортанням інтеграційних процесів як у сфері наукового пізнання дійсності, так і культури в цілому, важливим елементом якої завжди була наука, навіть тоді, коли вона декларувала свою ціннісну нейтральність. Саме цей аспект і буде в центрі нашої уваги.

Наше дослідження здійснюватиметься в руслі концептуальної настанови, сформульованої в монографії М.Марчука «Ціннісні потенції знання» [5], що стосується нерозривного взаємозв'язку всіх елементів аксіосфери науки в їхній системній цілісності. «Наукове пізнання, – стверджує автор, – це

передусім акт інтелектуальної творчості вченого. Проте у ньому задіяні моральні, художньо-естетичні, а в окремих випадках – і релігійні (сакральні) потенції мислення. Будучи формами осмисленої взаємодії зі світом, і наука, і мистецтво, і мораль виростають з одного кореня – потреби актуалізувати основні творчі потенції людини. Особливості соціокультурного середовища, в якому ця потреба задовольняється, визначають, які саме потенції матимуть більше шансів актуалізуватись, але в будь-якому випадку взаємозалежність зберігається. Так, інтелектуальне задоволення має водночас естетичний і моральний вимір. І результати наукової діяльності також можна оцінювати за допомогою згаданих критеріїв. Тому цілком доречно говорити і про етику, і про естетику науки як елементи єдиної філософської дисципліни – аксіології наукового знання” [5, с.199].

З огляду на те, що у більшості новітніх публікацій на цю тему йдеться в основному про цінність істини, цінність наукової інформації, моральні цінності науки і відповідальність вченого, метою даної статті є виявлення передусім естетичних аспектів наукової діяльності, які, на нашу думку, ще не досліджені тією ж мірою, що й інші ціннісні виміри наукового знання.

Об’єктом нашого дослідження є наукове та релігійне знання, **предметом** – смислопороджуюча функція категорії краси в контексті цих різновидів інтелектуальної активності людини.

Мета дослідження – з’ясувати особливості застосування критерію краси в науковому та релігійному дискурсі, що конкретизується в двох основних **завданнях**: а) виявити спільне та відмінне в естетичній визначеності наукового та релігійного світорозуміння в їх історичній динаміці; б) розкрити потенційні можливості синтезу ціннісної сфери наукової та релігійної картини світу в процесі формування постнекласичного мислення.

На думку М.Марчука, істина, добро та краса – три найзагальніші характеристики ціннісного світу людини, в якому неначе в краплині роси відбивається природа божественної всемогутності, геніальності Творця. Кожна позитивна цінність лише тією мірою причетна до належного, якою вона сумірна з Абсолютним Благом або, принаймні, тією чи тією з його вищих аксіологічних іпостасей – Істиною, Добром або Красою [5, с.138]. Цінність Істини як абсолютного критерію знання тісно пов’язана з цінністю Добра як остаточної, кінцевої мети моральної волі людини і цінністю Краси як універсальної міри естетичного чуття, переживання, творчості. В єдності вони утворюють універсальну систему координат, у якій людина має змогу чітко розрізняти істину й облуду, добро і зло, красиве і потворне. Це означає, що ціннісна категорія *Благо* репрезентує найвищу духовну цінність як органічну єдність Істини, Добра та Краси. Релігійною мовою – це *Бог*. І справді, в граничному своєму значенні Краса сходиться до божественного. Те ж саме можна сказати і про Істину, і про Добро в граничному смисловому значенні цих універсальних орієнтирів людської духовної діяльності. Позначаючи три координати аксіосфери культури (світу цінностей), Істина, Добро, Краса по-своєму виражають триєдину сутність абсолютної цінності.

Віра в Бога не випадково вважається гарантією духовно повноцінного розвитку людини і суспільства, всебічної, цілісної реалізації духовного потенціалу культури, в тому числі й естетичної сфери людської взаємодії зі світом, яка поза зв’язком з абсолютною цінністю втрачає свою гуманістичну спрямованість, оскільки відхилення від абсолюту веде до невиправданих абсолютизацій відносних орієнтирів. Гіпертрофоване поклоніння істині може приховувати реальну небезпеку втрати морально-релігійних і художньо-естетичних критеріїв належного, що не може негативно не позначитись і на самому розумінні істини, яке неминуче редукується до радичійно-раціоналістичного змісту.

Проте сьогодні ми дедалі глибше усвідомлюємо, що знання, будучи елементом аксіосфери культури, має не тільки суто раціональний вимір, а й етичні та естетичні параметри, на які зазвичай не звертають уваги, особливо коли йдеться про наукове знання. Пануючий раніше в методології науки ідеал ціннісної нейтральності теоретичного знання зобов’язував учених абстрагуватися від усього суб’єктивного, здатного завадити неупередженому відображенню дійсності такою, якою вона є сама собою, безвідносно до норм, ідеалів і цінностей, поширених у суспільстві тієї чи тієї історичної доби. В основі цієї настанови лежав об’єктивістсько-матеріалістичний метафізичний погляд на природу з позицій так званого «абсолютного спостерігача». Коли стало зрозуміло, що така настанова – нездійсненна мрія, що будь-яке знання відносне, сумірне з пізнавальними здібностями особистості вченого та рівнем розвитку пізнавальної культури людства, ціннісна проблематика стала повертатись у проблемне поле філософії та методології науки.

У багатьох відношеннях відмінне від наукового релігійне знання ґрунтується на метафізичних засадах об’єктивного ідеалізму, тому що виростає на ґрунті віри в існування вічних істин, які поступово відкриваються людині в процесі пізнання, з одного боку, Книги Природи, а з іншого – Книги Одкровення, дарованих людині Богом.

У кінцевому підсумку наукове та релігійне знання (попри всі свої відмінності між ними) виростають з одного кореня – процесу пізнання сутності світу, хоча й зорієнтовані вони на різні цінності. Для науки істина самоцінна, цілковито незалежна від інших цінностей, у тому числі й

релігійних. Для релігійного знання незалежність від абсолютних аксіологічних орієнтирів неприйнятна, тому що віра в Бога і за своєю сутністю, і за походженням є ціннісною потенцією.

Повертаючись до смислопороджуючого змісту самого поняття краси в контексті наукового та релігійного знання, варто відзначити, що воно має два основні значення – власне естетичне (чуттєва краса) і більш універсальне, синтетичне, пов'язане з ідеєю Блага (надчуттєва краса). На думку А.Вайтхеда, потрібно розрізняти нижчу і вищу красу.

Нижча краса, вважає відомий мислитель, означає “відсутність неприємної дисгармонії, відсутність вульгарності”. Саме таке розуміння краси може бути застосоване в науці. “Краса це взаємне пристосування різних чинників і подій досвіду” [6, с.655].

Вища краса, що розкривається засобами віри, хоч і передбачає першу, проте не зводиться до неї. Вона має трансцендентальне значення. Таке розуміння краси не завжди отримувало підтримку в суспільстві, поступаючись місцем естетичному в його спрощеному розумінні. Проте воно ніколи не зникало як одна з можливостей. “Краса, – на думку В.Гайзенберга, – це те, що проглядає крізь матеріальне явище як вічна ознака “чогось неповторного”. Були важливі періоди розвитку мистецтва, коли таке визначення вважалось більш підходящим, аніж перше, і ми часто з нестерпною тугою озираємося на ці періоди. Однак у наші дні навряд чи можна говорити про прекрасне в цьому аспекті, й, напевне, не так уже й погано дотримуватися звичаїв тієї доби, в яку живеш, помовчуючи про те, про що нелегко сказати” [1, с.60]. Конкретно-наукове розуміння краси, абстрагуючись від аксіологічного підґрунтя знання, неминуче примітивізується, бо немає іншого способу збагнути згадану «вищу» красу (вічну ознаку неповторного), як у спілкуванні з її носієм, уособленням.

Наука в період свого становлення поставила під сумнів об'єктивність і достовірність аксіологічно «навантаженого» релігійного знання, культивує абстраговану від ідеалів Краси, Добра, Блага цінність істини як актуалізації потенціалу раціонально-практичної взаємодії людини зі світом. І тому вона рішуче відгородилася не тільки від ідеологічно забарвленого релігійного знання з його претензіями на володіння недосяжними для науки абсолютними істинами, а й від етичних і естетичних аспектів знання суто наукового.

Сьогодні відбувається переосмислення цих і багатьох інших упереджених уявлень, які призвели до відриву науки від культури і реальної загрози її гіпертрофовано-самодостатнього розвитку, вільного від обмежень, які накладаються вселюдськими цінностями. Розвиток науки визначається в основному партикулярними, прагматичними цілями, хоча й для неї абсолютні ціннісні орієнтири (як гарантія загальної спрямованості зусиль її творців на Благо) так само життєво необхідні.

Пошуки шляхів розв'язання такої непростой проблеми, як особливості наукового та релігійного світорозуміння, повинні здійснюватися з різних сторін і під різними кутами зору. На цьому шляху нас очікує чимало труднощів, тому що надто ще живучі стереотипи і забобони щодо несумісності критеріїв оцінки істинності знань у сфері науки і релігії. Ціннісний підхід є спробою дослідити проблему з альтернативного щодо чітко виражених інтересів науки і релігії погляду, що в перспективі може створити передумови для подолання конфлікту. Тільки у гармонійному поєднанні інтелектуальних, етичних і естетичних аспектів науково-технічного поступу – гарантія виходу з глобальної цивілізаційної кризи сучасного людства. Взаємозближення науки і релігійного знання, в якому завдяки зв'язку з трансцендентними сутностями завжди зберігалася первісна синкретичність, може прискорити розв'язання цієї проблеми.

Первісні форми знання мали, як відомо, синкретичний характер. Уявлення про їхню достовірність органічно поєднували в собі морально-етичні та художньо-естетичні властивості, тому що вони були елементами цілісного міфологічно-релігійного способу духовно-практичної взаємодії людини зі світом. Але згодом, у період активного становлення власне теоретичної форми світогляду ця синкретичність якщо й не втрачається цілком, то набуває нового вигляду, що проявилось у намаганні філософії синтезувати елементи колись єдиного цілого.

Давньогрецькі філософи, починаючи від Сократа і Платона, намагалися пізнати красу саму собою, тобто вірець, ідею краси, яка, будучи присутньою в тілах, робить їх прекрасними. Щодо знання, то воно вважалось основою духовності, зокрема добродією вважалася лише та людина, яка знала що таке добродієність, а не просто здійснювала вчинки, що не суперечили загальноприйнятним нормам і правилам. Зрозуміло, що такий раціоналістичний підхід у поясненні ціннісної сфери людського буття не міг не позначитись і на розумінні природи естетично прекрасного – на перший погляд, якості зовнішньої, проте глибоко закоріненої в душі людини.

Естетичне співвідносилось в античній філософії не стільки з епістемними, скільки з етичними цінностями, що знайшло своє відображення в понятті *калокагатії* (поєднання естетично прекрасного та морально доброго). Цей термін, як правило, використовувався для позначення гармонії між

зовнішнім і внутрішнім світом особистості, тілом і душею. Для Геродота калокагатія була морально-естетичною чеснотою жерців, які виконували релігійні обряди. Аристотель же вкладав у це поняття дещо інший смисл, пов'язуючи його зміст з образом людини мудрої, в якій зовнішній вигляд і внутрішня досконалість органічно пов'язані між собою. Крім того, прекрасне в нього – не тільки бажане саме собою, воно приємне ще й тому, що вважається благом. І навпаки, доброчесність є прекрасною, тому що, будучи благом, вона заслуговує похвали.

Ідеал морально прекрасного дожив до наших днів, упродовж віків надихаючи мислителів і митців на створення відповідних йому світоглядно-філософських концепцій і художніх образів. «У подальші історичні періоди принцип калокагатії був забутий, а етика й естетика все більше роз'єднувались і кожна з них обирала свій власний шлях розвитку. Проблема зв'язку цих наук перемістилась у сферу мистецтва, і найбільш типовим аспектом дослідження взаємодії етики й естетики стала проблема “мистецтво і мораль”» [4, с.12].

У Середньовіччі релігійне знання мало ціннісно пріоритетний характер, а наукове пізнання виконувало другорядну роль. Естетична компонента знання, відповідно, так само набувала в основному релігійного смислу, що знайшло своє відображення в творчості геніальних філософів, теологів і представників релігійного мистецтва тієї доби. Етична цінність естетичного в релігійному знанні надавала йому надзвичайної значущості, спонукаючи до поширення культури аскетизму, духовного самовдосконалення засобами віри в Бога не тільки як абсолютного Блага, а й надприродної Краси, Прекрасного самого собою. На відміну від Античності, зосередженої в основному на чуттєвих проявах естетичного, в Середні віки головною цінністю стало культивування зв'язку людини з трансцендентальними смислами краси та подолання недосконалих і суперечливих її минутих проявів у житті земному. Освячене розумом і морально виправдане духовне піднесення, зумовлене вірою в силу божественної досконалості, набувало неабиякого значення завдяки мистецтву, що специфічними естетичними засобами поширювало сакралізоване розуміння прекрасного.

В арабо-мусульманському світі, з огляду на специфічні риси ісламу, релігійне знання мало чітко виражені морально-етичні характеристики, натомість естетична його компонента була виражена слабо внаслідок заборони зображувати Бога, людину, тварин і т.ін., хоча феномен естетичного сприйняття світу завжди був притаманний культурам Сходу. «Відмінність давньосхідних суспільств від античних значною мірою полягає в тому, що вони були більш застиглими, консервативними у своєму розвитку, довше і ретельніше зберігали пережитки первіснообщинного ладу та відповідну йому ідеологію, яка проявлялася передусім у релігії. Вся культура давньосхідних суспільств тісно пов'язувалась з релігією, і мистецтво обслуговувало саме її потреби. Архітектура, скульптура і живопис підпорядковувались освяченим нею канонам. Та оскільки релігія за своєю суттю консервативна, то мистецтво багатьох країн протягом довгих століть лишалося майже незмінним» [4, с.255–256]. Те ж саме можна сказати і про давньосхідну науку.

Доба Відродження започаткувала своєрідну десакралізацію краси як ідеалу, здатного надихати людину на творчість. Естетичне знову раціоналізується. Прагнення творити за законами краси спонукає до пізнання сутності прекрасного. Так, Альберті визначав його як гармонію частин якоїсь вищої цілісності, коли вже ні додати, ні відняти, ні змінити нічого неможливо, не зробивши гірше. Разом з тим, на його думку, за допомогою творчого потенціалу мистецтва й обдарованості людина може сама творити божественну гармонію, таку, що рідко коли навіть і самій природі дано витворити щось цілком довершене й у всіх відношеннях досконале.

Не можна не згадати і про розуміння краси (естетичного) в німецькій класичній філософії. Наприклад, у раціоналіста й абсолютного ідеаліста Гегеля мистецтво й, отже, весь естетичний зміст ідеї, що в чуттєво-споглядальній формі відтворюється в образах, є лише недосконалою формою знання, так само як і в релігії, що намагається виразити ідею в уявленнях. Лише філософія та наука здатні пізнати ідею за допомогою поняття. Тому художньо прекрасне в Гегеля – не стільки ідея в метафізичному розумінні цієї категорії, скільки ідеал – актуалізований потенціал абсолютного, розгортання, здійснення ідеї, що дістала відповідну своєму поняттю форму.

Щодо сучасного стану розробки зазначеної проблеми варто зауважити, що філософи, які досліджують особливості наукового та релігійного знання, дедалі більше уваги звертають не стільки на роль і значення мистецтва, причетного до взаємозближення науки і релігії, скільки на внутрішньонаукові та внутрішньорелігійні естетичні ціннісні потенції, хоча трапляються непоодинокі випадки апологетики старих уявлень. Одним із прикладів може слугувати цікава в цілому монографія Л.Маркової [3], в якій, незважаючи на загальну характеристику сучасного наукового мислення як плюралістичного, йдеться про те, що наприкінці ХХ століття, як і колись у класичній науці, знову, нехай і на свій лад, постає завдання усунення тих особливостей суб'єкта наукової діяльності, які не

мають стосунку до змісту власне наукового знання. Тобто висувається фактично традиційна сцієнтистсько-позитивістська вимога, несумісна з терпимістю до методологічного плюралізму. Пояснюється вона тим, що наукова революція ХХ століття не зруйнувала попереднє знання і способи його одержання, внаслідок чого класична наукова парадигма продовжує співіснувати з некласичною. «Новий тип науки, – пише Л.Маркова, – виріс не „на руїнах” своїх попередників, а ніби на порожньому місці, залишивши „поруч”, у цілості й схоронності класичну науку з усіма її атрибутами» [3, с. 5]. Все це стверджується всупереч декларованій Л.Марковою прихильності до некласичного розуміння наукової раціональності, що не може не викликати здивування.

Зрозуміло, що наука повинна намагатись об'єктивно (наскільки це взагалі можливо) пізнавати дійсність, але вимагати від неї сьогодні ціннісної нейтральності та відволікання від усього суб'єктивного – це рецедив старого позитивістського розуміння наукової раціональності. „Прихильники Віденського гуртка, – пише з цього приводу Н.Калюжна, – також не відмовляли в значенні релігійній вірі, моральній нормі та естетичному ідеалу, але залишали їх поза межами науки. Некласичні стандарти раціональності, відходячи від ідеї епістемної винятковості науки, поставили поруч із нею ці форми екзистенційного досвіду, що в перспективі дозволяло говорити про єдність пізнання та переживання, пізнання й екзистенційності як способу філософського осягнення природи людини” [2, с. 227].

Саме ці та багато інших аспектів філософсько-методологічного дослідження проблеми смислороджуючого потенціалу категорії краси в контексті наукового та релігійного знання стають актуальними у світлі новітньої (постнекласичної) трансформації науки і становлення нової гуманітарно-наукової парадигми знання.

Література

1. Гейзенберг В. Смысл и значение красоты в точных науках /Вернер Гейзенберг //Вопросы философии. – 1979. – № 12.
2. Калюжная Н.А. Субъект в науке и искусстве: экзистенциальный аспект. (Размышления о новой книге Л.А.Марковой) /Н.А.Калюжная //Эпистемология & Философия науки. – М.: «Канон+», 2009. – Т. XXII. – № 4.
3. Левчук Л. Т. Эстетика: Підручник /Л.Т.Левчук, Д.Ю.Кучерюк, В.І.Панченко; За заг. ред. Л.Т.Левчук. – К.: Вища шк., 2000.
4. Маркова Л.А. Человек и мир в науке и искусстве /Маркова Л.А. – М.: «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2008.
5. Марчук М. Ціннісні потенції знання /М.Г.Марчук. – Чернівці: Рута, 2001.
6. Уайтхед А. Избранные работы по философии: Пер. с англ. /А.Н.Уайтхед. – М.: Прогресс, 1990.

Summary

Liudmyla Podhorna

Sense creating function of the idea of beauty in the context of scientific and religious knowledge

The article concerns the cognitive and heuristic potential of beauty as one of the main axiological categories in the context of the contemporary philosophical and methodological problems of science. It is outlined the essence of the esthetic component of the scientific true, its criteria and the correlation with the transformations of the contemporary scientific paradigm and general scientific picture of the world.

УДК 14:21: 26/1

**© Наталія Скринник
м. Івано-Франківськ**

РОЛЬ МИТРОПОЛИТА А. ШЕПТИЦЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОГО ЕКУМЕНІЗМУ ГРЕКО-КАТОЛИЦИЗМУ

У статті аналізується екуменічна концепція А. Шептицького на основі ідеї єдності церкви та шляхи її реалізації Українською греко-католицькою церквою в сучасному суспільстві.

Ключові слова: екуменізм, єдність, вселенськість, Католицька церква, православні церкви.

Актуальність. Християнство в ХХ столітті набуло широкого досвіду в екуменічному діалозі, зокрема через консолідацію конфесій навколо соціальних проблем, а також через проведення християнських екуменічних богословських і місіонерських конференцій, з'їздів. Проте, як зазначає